

હેમચંદ્રાચાર્ય ઉત્તર ગુજરાત યુનિવર્સિટી, પાટણ
તૃતીય વર્ષ : બી.આર.એસ. (રૂરલ ફાર્મ મેનેજમેન્ટ)
મુખ્ય વિષય :- ગ્રામ વિસ્તરણ અને સમાજ નવરચના પેપર-૬
વિસ્તરણ શિક્ષણના આધુનિક પ્રવાહો

❖ **પ્રસ્તાવના:-**

હજારો વર્ષથી પરંપરાગત રીતે ભાતીગળ પ્રજા અને સંસ્કૃતિ સાથે જીવતાં ભારતીય સમાજમાં કાળક્રમ અમુક રૂઢિ ઓ, રીતરિવાજો અને માન્યતાઓ પ્રસ્થાપિત બની ગયાં અને તે પૈકી અમુક સામાજિક દૂષણમાં પરિણમ્યાં. આ દૂષણ સામે જેને સમાજમાંથી સમાજ સુધારકોએ રીત-રીવાજો અને માન્યતાઓ સામે બંડ પોકારી તેનો વિરોધ કર્યો. તેને સાંપ્રત સંદર્ભમાં અર્થઘટિત કરીને ઈચ્છિત પરિવર્તન લાવવાની કોશિષ કરી. વિદ્યાર્થીઓમાં આધુનિક શિક્ષણના પ્રવાહોથી વાકેફ કરી શિક્ષણ કૌશલ્યો વધારવા માટે આ વિષય અતિમહત્વનો બની રહેશે.

❖ **માળખું :- વિષય અભ્યાસનું માળખું નીચે પ્રમાણે છે.**

	અઠવાડિયાના વર્ગો	આંતરિક ગુણ	વર્ષાન્ત ગુણ	કુલ ગુણ	વર્ષાન્ત પ્રશ્નપત્રના કલાક
સૈ.	૦૨	૧૫	૩૫	૫૦	૨ કલાક
પ્રા.	૦૨	૧૫	૩૫	૫૦	
કુલ	૪	૩૦	૭૦	૧૦૦	

❖ **હેતુઓ :- વિષયના અભ્યાસના હેતુઓ નીચે પ્રમાણે છે.**

- (૧) વિદ્યાર્થીઓ સંદેશાવહનની પ્રક્રિયા સમજે અને તેના સાધનોથી વાકેફ થાય.
- (૨) વિદ્યાર્થીઓ સહભાગી ગ્રામીણ ચકાસણીનું જ્ઞાન મેળવે.
- (૩) વિદ્યાર્થીઓ સૂક્ષ્મ આયોજન કરતાં શીખે.
- (૪) લીંગી એક્ય વિશે સમજ કેળવે.
- (૫) વિસ્તરણ શિક્ષણમાં વિદ્યાર્થીઓ સહભાગીતાની ઉપયોગિતા સમજે.
- (૬) માનવ વિકાસ માટે માનવ અધિકારો અને તેના સ્ત્રોતો વિશે જાણકારી મેળવે.

❖ **અભ્યાસક્રમ (સૈધ્ધાંતિક) :**

❖ **એકમ-૧ પ્રત્યાયનની (સંદેશા વહન) પદ્ધતિઓ:**

- ૧.૧ પ્રત્યાયનનો અર્થ, વ્યાખ્યા, હેતુઓ.
- ૧.૨ સંદેશાવહનને અસરકરતાં પરિબળો.
- ૧.૩ સંદેશાવહનની પ્રક્રિયાનાં મુખ્ય તત્વો.
- ૧.૪ સંદેશાવહનની પદ્ધતિઓ અને સાધનો
- ૧.૪.૧ દશ્ય-શ્રાવ્ય સાધનો
- ૧.૪.૨ મુદ્રણ માધ્યમો
- ૧.૪.૩ પરંપરાગત માધ્યમો

❖ **એકમ-૨ સહભાગી ગ્રામીણ ચકાસણી (P.R.A):**

- ૨.૧ સહભાગી વિકાસ પ્રક્રિયા - સહભાગીતા - અર્થ-સિધ્ધાંત-આવશ્યકતા - પ્રક્રિયા.
- ૨.૨ સહભાગી ગ્રામીણ ચકાસણી એટલે શું ?
- ૨.૩ સહભાગી ગ્રામીણ ચકાસણીની ઉપયોગિતા - પૂર્વતૈયારી, પ્રક્રિયા, પ ગથિયાં, મર્યાદાઓ, સિધ્ધાંતો, સાધનો.
- ૨.૪ સહભાગી ગ્રામીણ ચકાસણીના સફળ સંચાલન માટે ધ્યાનમાં રાખવાની બાબતો.

❖ **એકમ-૩ સૂક્ષ્મઆયોજન અને સૂક્ષ્મધિરાણની પ્રક્રિયા:**

- ૩.૧ સૂક્ષ્મ આયોજન એટલે શું?
- ૩.૨ સૂક્ષ્મ આયોજનનાં પગથિયાં.
- ૩.૩ સૂક્ષ્મ આયોજનની લાક્ષણિકતાઓ.
- ૩.૪ સૂક્ષ્મ ધિરાણ એટલે શું? શા માટે?
- ૩.૫ ગૃપ (SHG) બનાવવાની પ્રક્રિયા અને ધિરાણ દ્વારા થતાં કાર્યો અને પ્રશ્નો.

❖ **એકમ – ૪ સ્ત્રી સશક્તિકરણ અને તેની પ્રક્રિયા :**

- ૪.૧ સ્ત્રી સશક્તિકરણ એટલે શું ? વિકાસમાં તેની આવશ્યકતા.
- ૪.૨ પરંપરાગત સમાજમાં સ્ત્રી અને પુરુષ વિશેના ખ્યાલો અને પરિણામો.
- ૪.૩ પ્રગતિશીલ વિચારધારાઓ અને લીંગી જાગૃતતા.
- ૪.૪ લીંગી સમાનતાની ઉપયોગિતા.
- ૪.૫ લીંગી એક્યમાં રાજ્યની ભૂમિકા.

❖ **એકમ –૫ માનવ અધિકારો :**

- ૫.૧ માનવ અધિકાર એટલે શું ?
- ૫.૨ માનવ અધિકારની ચળવળો.
- ૫.૩ વિસ્તરણ કાર્યમાં માનવ અધિકારની જરૂરિયાત – અગત્યતા.
- ૫.૪ માનવ અધિકાર – પ્રકાર.

❖ **પ્રાયોગિક કાર્ય :**

- (૧) સંદેશાવહનની કામગીરી કરતા જિલ્લા માહિતી વિભાગની માહિતી મેળવવી અને પ્રચાર – પ્રસારની કામગીરીનો અભ્યાસ કરવો.
- (૨) સંદેશાવહનનાં સાધનોનો પરિચય કરવો.
- (૩) સહભાગી ગ્રામીણ ચકાસણીનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરવો.
- (૪) સૂક્ષ્મ આયોજન તૈયાર કરતાં શીખવું.
- (૫) માનવ અધિકાર કેન્દ્રની મુલાકાત લેવી. (નાગરિક અધિકાર કેન્દ્ર)
- (૬) મહિલા સામખ્યની મુલાકાત લેવી.
- (૭) લીંગી એક્યના સંદર્ભે નારી સંરક્ષણ કેન્દ્રની મુલાકાત લેવી.

❖ **સંદર્ભગ્રંથો :**

- (૧) સમૂહ પ્રત્યાયનનું સમાજશાસ્ત્ર : ડૉ રમણીક ભટ્ટી – યુનિ. ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ
- (૨) સમૂહ કોમ્યુનિકેશન – બી.એન. દસ્તુર – નવભારત સાહિત્ય મંદિર
- (૩) સમૂહ પ્રત્યાયન – જ્યોતિ રાવળ – નવભારત સાહિત્ય મંદિર
- (૪) ટેલિવિઝન – હસમુખ બારાડી – કાર્યક્રમ નિર્માણ અને માધ્યમ પરિચય
- (૫) સ્ત્રીભ્રૂણ હત્યા – આરતી કશ્વેકર
- (૬) માનવ અધિકારો – લલિત પરમાર – નવભારત મંદિર પ્રકાશન, અમદાવાદ
- (૭) વંચિતોના વાણેતર – મહંમદ યુનુસ
- (૮) Participatory Rural Appraisal – methodology and application
- (૯) The Oxfam Gender training manual
- (૧૦) સહભાગી ગ્રામીણ ચકાસણી – પર્યાવરણ શિક્ષણ કેન્દ્ર – અમદાવાદ લે. ધીરજ ભાલાણી, લે. વિનય સંચેલા
- (૧૧) સામુદાયિક વિકાસ અને કૃષિ વિસ્તરણ – બાબુભાઈ અવરાણી – અનડા બુક ડીપો.
- (૧૨) વિસ્તરણ શિક્ષણ ભાગ- ૧/૨ – ઈશ્વરભાઈ પટેલ – યુનિ. ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ